

MARKSİST ELEŞTİRİ

Douglas KELLNER* ev.

Mustafa ÖZSARI**

Marksist Eleştiri, Karl Marks (5 Mayıs 1818-14 Mart 1883) ve Fredrich Engels (28 Kasım 1820-5 Ağustos 1895) tarafından geliştirilen ideoloji ve kültür eleştirisine dayalı bir eleştiri anlayışının adıdır. Marks ve Engels edebî ve kültürel eleştiricilikle doğrudan ilgilenmezken, onların takipçileri edebiyat ve kültür eleştiriciliği üzerinde oldukça dikkat çekici araştırmalar yapmışlardır. Meşhur sosyal demokrat Franz Mehring³² (27 Şubat 1846-29 Ocak 1919) edebiyat ve drama araştırmalarının önemi üzerinde dururken, Lenin, Trotzky, Mao ve diğer Marksistler ise sanatın ve kültürün devrim üzerine yansımalarını ele alan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Fakat Batı dünyasında Marksist eleştiriye en fazla katkı yapan isimler bunlar değildir. Batı eleştiri dünyasında Marksist Eleştiri deyince, Goerg Lukacs, Antonio Gramsci, Walter Benjamin, Louis Althusser, Ernst Block, T.W. Adorno, Jean Paul Satre, Lucien Goldmann ve Herbert Marcuse gibi isimler akla gelir.

Pierre Macherey, Terry Eagleton ve Gayatri Chakravorty Spivak gibi eleştirmenler, son zamanlarda, Marksist eleştiriye, metin analizi ve kültür eleştiriciliğinde yeni metotlar geliştirmek için ortaya atılan yapısalcılık³³ ve/veya yapısökücülükle birleştirmişlerdir. Buna karşılık,

* Ph.D. Philosophy, Columbia University.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

³² Franz Mehring (27 Şubat 1846-29 Ocak 1919) Wilhelm döneminde Almanya’da önde gelen Marksist politikacı, tarihçi ve edebiyat eleştirmenidir. Mehring, Almanya’daki siyasi çalışmalarında daima Marksizmi savunmuştur.

³³ Yapısalcılık (Structuralism): Fransa’da 1960’tan beri yapısalcı olarak bilinen dilbilimciler, edebiyat eleştirmenleri, antropologlar, filozoflar ve sosyologların çoğu tarafından kullanılan entelektüel metin analizi metodudur. Yapısalcılık, farklı alanları birleştiren nesnel bir inceleme metodu geliştirme

Friedric Jameson ile diğer çağdaş Marksist teorisyenler, Markisizmle Hegelcilik, Lukacsçılık ve Satrecılık gibi yaklaşımları sentezlemişlerdir.

Marksist Eleştirinin Kaynakları ve Doğuşu

Marks ve Engels, *The Holy Family/Kutsal Aile*³⁴ adlı müşterek eserlerinde Eugene Sue'nin³⁵ (26 Ocak 1804-3 Ağustos 1857) *The Mysteries of Paris/Paris' in Esrarı* adlı romanının ideolojik bir eleştiri olarak yorumlanmasını ileri süren görüşlerini açıkladılar. Marks ve Engels'e göre, kültürel metinlere hâkim sınıfın fikir ve değerlerinden oluşan ideolojiler nüfuz eder. İdeolojiler, hakim sınıfların fikir ve normlarını doğal, âdil ve genel norm ve fikirler olarak göstererek, bu sınıfın hükmetme biçimlerini normal ve yasal biçimler olarak yansıtmaktadırlar. Marksist ideoloji eleştirisi, hakim sınıfın bu tür ideoloji ve eleştirilerini fark etmiş, bunların gizlenen yönlerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Böylece metinlerin sınıf ideolojileri ve bakış açılarına nasıl ilerlediğini analiz etmek Marksist eleştirinin kaçınılmaz bölümlerinden birisi hâline gelmiştir. Meselâ, Marks ve Engels Sue'nin burjuvanın aşk ideolojisini nasıl oluşturduğunu ispatlamışlardır. Sue, bireyselci fırsatları, böylesi temsili toplumun yapısal dönüşüm olmaksızın reform ve hareket kabiliyetine sahip olduğunu önermek suretiyle, burjuva toplumunun ideolojik meşruiyeti olarak yorumlamıştır.

Marks ve Engels, aynı zamanda kültürel metinleri sosyal bilginin kaynağı olarak gördüler. Daha sonraki dönemlerde yaşamış pek çok Marksist bu görüşü benimsedi. Marks, Charles Dickens (7 Şubat 1812-9 Haziran 1870), William Makepeace Thackeray (18 Temmuz 1811-24 Aralık 1863) ve Charlotte Bronte (21 Nisan 1816-31 Mart 1855) gibi İngiliz realistlerinin eserlerindeki anlamlı ve çizgisel tasvirlerin profesyonel siyasetçi, ahlakçı ve yayıncılarının tamamının yaptığından daha siyasi ve sosyal gerçekçi tasvirler olduğunu ortaya çıkardı. Engels

girişiminde, bazı yapısalcıların disiplinler arası bir yaklaşım olarak uygulamak istedikleri gibi özel bir doktrine veya ortak bir terminolojiye sahip değildir.

³⁴ Orijinal adı Die Heilige Familie olan *The Holy Family/Kutsal Aile* başlıklı eser, Karl Marks ve Friedrich Engels'in tarafından Kasım 1845'te tamamlanmıştır. Kitapta devrin akademik anlayışı ve Hegelci düşünce sistemi eleştirilmiştir.

³⁵ Fransız romancı olan Eugene Sue Paris'te doğmuştur. Yazar, Napolyon'un ordusunda cerrah olarak görev yapan Jean Joseph Sue'nin oğludur. Eugene Sue, bir süre babası gibi Fransız ordusunda cerrah olarak çalışmış daha sonra Paris'e yerleşmiş ve burada ölmüştür. 1842-1843 yıllarında Paris'in *Esrarı* başlıklı romanı gazetelerde tefrika edildikten sonra büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Söz konusu roman 1945'te Cemil Cahit Cem tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir.

ise Balzac'ın romanlarının 1815-1848 yılları arasındaki Fransız tarihinden ibaret olduğunu gözlemledi: *Bu ne cesaret! Edebî adalette bu ne devrimci diyalektik!*

Marks ve Engels, tam anlamıyla var olan sosyal gerçeklikle yeniden üretilen sanatın imtiyazlı olduğu realist bir sanat kavramı ortaya attılar. Engels, Margaret Harkness'e³⁶ (28 Şubat 1854-10 Aralık 1923) yazdığı bir mektupta, siyasal tahlile olanak sağlayan realist metinlerin favorisi ve siyasal mesajlar taşımaya eğilimli edebiyatı reddetti. Marks, eğer bu romana yönelik herhangi bir eleştirim olsaydı, romanınızın belki yeterince realist bir roman olmadığını söylerdim. Realizm, benim fikrime göre, tipik şartlar altında tipik karakterlerin doğrucu yönelimine dayanan ayrıntı gerçeğine işaret etmektedir diyerek, Harkness'in *A City Girl/Şehir Kızı* başlıklı romanını yorumladı

Mark ve Engels'in diğer katkıları üretim modelleri ilişkisi ile özel sosyal biçimlendirme açısından kültür incelemeleri üzerine olmuştur. Üretim modelleri belirli bir sosyal biçimlendirmeyi, yani toplumun özel bir tipini tesis eden üretim ilişkisi ve üretim gücünden meydana gelmektedir. Nitekim Marks ve Engels'e göre, bu durum devirlerin, siyasal, yasal ve kültürel kurumların yapısını oluşturan kapitalist üretim ilişkisinden başka bir şey değildir. Kültür, toplumun ekonomik temelini kontrol eden ideolojilerin ve ilgilerin bir araya toplandığı bir üst yapı biçimidir. Bu tür bir kavramlaştırma bizi ekonomik determinizme ve indirgemeciliğe (reductionism) götürmektedir. Nitekim Marks ve Engels sanatta göreceli/relativist bir özerklik anlayışını benimsemişlerdir. Marks *Grandrisse*³⁷ olarak bilinen eserinde, sanatın altın çağının toplumun genel gelişim düzeyi ile oldukça orantısız bir nitelik gösterdiğini ifade etmiştir. Meselâ Yunan sanatı, modası geçmiş sosyal gelişim formlarıyla birbirine bağlı olmasına rağmen, bugün bize belirli bir görünüme sahip olduğunu izlenimini vermeye devam etmektedir ve kaynağından ve sosyal biçimlendirmelerinden nispeten kurtulmuştur.

³⁶İngiliz gazeteci ve roman yazarı olan Margaret Elize Harkness, bir Anglican kilisesi rahibi olan Robert Harkness'in kızıdır. 1887'de basılan *A City Girl* başlıklı romanını Engels beğenmiş ve ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Engels, söz konusu tavsiyelerinde romanın tipik insanın hayatını ve tipik durumları anlatması gerektiğini vurgulamıştır.

³⁷Marks'ın 1858'de uzun el yazmalarını topladığı çalışmalarının bilinen adıdır. Eserin orijinal ismi ise *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*'dir. *Grandrisse* Marks'ın en önemli eserlerinden birisidir. Eserde Marks'ın ileride hazırlayacağı *Kapital*'de işleyeceği konulardan bazıları ele alınmıştır.

Marksist eleştirinin estetik teori ve eleştiriye diğer önemli bir katkısı, Mehring'in edebiyat ve drama üzerine yazıları (1893) ile Plekhanov'un (11 Aralık 1856-30 Mayıs 1918)³⁸ sanatı belirli sosyal durumların yansıtılması ve yaratıcısının sınıfının bakış açısına indirgediği estetik teorisi (1912). Lenin, sanatçıları devrimci fikirlere hizmete davetle, sanata yönelik oldukça dar bir enstrumantal yaklaşımı muhafaza ederken, Plekhanov, uygulamada, sanatkarâne üretimin çeşitliliği üzerinde durdu. Rusya Devrimi ilk on yılında sanatın dramatik bir şekilde yaygınlaşıp çoğaldığına şahit oldu. Trotsky³⁹, Rus Biçimcilerini eleştirmesine ve proletaryan edebiyatı savunmasına rağmen, sanatın üslup ve ekollerinin geniş olması gerektiği düşüncesini savundu. Buna karşılık, Stalin ve onun kültür komiseri Zydanov⁴⁰, Sovyet Cumhuriyetini geliştiren sosyal sistemleri, kurumları ve değerleri idealleştirmek için, realist tekniklerden faydalanan ve sosyalist ideolojiyi ilerleten bir sanatçı bakışını gerekli kılan dar bir sosyal gerçekçilik estetiğini destekledi.

Edebî ve Kültürel Marksist Teoriler

Erken dönemdeki klasik Marksistler ve siyasetçiler gerçek manada kapsamlı bir Marksist teori hazırlamadılar ve ayrıntılı bir Marksist teori geliştiremediler. Marksist teorinin sınırları, 1920'li yıllarda Batılı Marksistler tarafından çizildi. Batı Marksizmi Lukacs, Brecht, Block ve Amerika ve İngiliz Marksistleri kadar Frankfurt Okulu Marksistlerini de içine almaktadır. Perry Anderson'un ifade ettiği gibi, Batılı Marksistler, Marksistlerin erken dönem genellemelerini göz ardı

³⁸ Georgi Valentinovich Plekhanov, Rus devrimci ve Marksist teorisyendir. Çarlık Rusya'sında sosyal demokrat siyasetin başlatıcısı olarak bilinir. Kendini Marksist siyasetçi olarak tanıtmıştır. Bununla beraber Bolşevik devrimin önderi olan Lenin ile anlaşamamıştır. Fakat Lenin'in 1924'te ölümünden sonra Stalin'in yönetimi tarafından ismi öne çıkarılmış, Stalin idaresinde Rus Marksizminin başlatıcısı bir filozof olarak kabul edilmiştir.

³⁹ Leon Trozky (1879-1940), Marksist bir devrimci ve teorisyen olarak bilinen Trozky, Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında oldukça etkili bir liderdir. Kızılıordu'nun kurucusudur. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Stalin ile girdiği mücadeleyi kaybetmiştir.

⁴⁰ Andrei Zydanov (1896-1948), Stalin döneminin etkili isimlerinden birisidir. 1915'te Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisine kayıt olmuş ve partinin hemen her kademesinde çalışmak suretiyle parti içinde yükselmiştir. 1934'te Sergei Kirov'un suikast ile ölümünden sonra Komünist Parti'nin başına geçmiştir. 1946'da Stalin tarafından Sovyetler Birliğinin Kültür politikalarını belirlemek üzere, kültür komiseri olarak atanmıştır. Meşhur Zydanov doktrininin fikir babası olarak tanınır. Zydanov doktrinine göre, Sovyet kültürü içinde olabilecek en iyi çatışma iyi ile mükemmel arasındaki çatışmadır. Zydanov'un bu ilkesi, Sovyet kültür ve sanat politikalarının temelini oluşturmuştur.

eden konuları esas alan kültürün ve felsefenin önemini vurgulama eğilimindedirler.

Antonio Gramsci⁴¹, kültürü hükmetme ya da özgürleştirme modeli gibi teorileştiren yaklaşımları bir araya getirirken, sosyal durgunluk ve yeniden üretimin iki ayrı biçimi olarak kabul ettiği fiziksel güçler ve rıza ile ikna etme modellerini birbirinden açıkça ayıran yeni bir hegemonya teorisi geliştirdi. Gramsci, burjuva toplumlarının kültürü rızayla ikna etme vasıtası olarak kullandıklarını ileri sürdü. Gramsci'nin eleştirisinde ise belirli bir cemiyette hâkim olan özel bir hegemonya modeli incelendi. Gramsci için 1920'li yılların İtalya'sında din, idealist felsefe, burjuva sağduyusu, Machiavelci devlet siyaseti ve sanayideki yeni gelişmeler hâkim hegemonyaydı. Yönetici sınıfın hegemonyasına zıt olarak, Gramsci, karşı devrim hegemonyasını geliştirecek alt sınıfların gereksinimlerini önerdi.

Gramsci'ye zıt olarak, George Lukacs⁴² geleneksel burjuva realizmini savundu. Lukacs, realist sanatın tipik sınıfların sosyal durumlarını ve sınıf çatışmalarını tasvir ettiğini ve onların dünya görüşlerinde temsil edilen sosyal bütünlükte yeniden üretildiğini ileri süren Marks ve Engels ile tartıştı. Lukacs'a göre, Sir Walter Scott, Balzac, Tolstoy ve diğerleri, toplumların sınıf yapılarını tasvir etmek, sınıfların baskılarını ve eşitsizliklerini resmetmek ve burjuva sınıfının hayatının eleştirel bir görünümünü sunmak suretiyle, ilerleyici siyasal aydınlanmaları ve eleştirel bilginin önemli kaynaklarını sunan yazarlardır. Lukacs, aynı zamanda, Thomas Mann ve Solzhenitsyn gibi realist yazarları övdü. Buna karşılık. O dağılmış burjuva toplumunun saf fragmanlarının sunulması diye düşündüğü (Alman izlenimcileri, Kafka, Joyce ve Beckett) dekadan modernist sanatçılara saldırdı. Bu tür

⁴¹ Antonio Gramsci (1891-1937), İtalyan siyasetçi ve politikacıdır. Siyaset teorisi, dilbilim ve sosyoloji üzerine yoğunlaşan çalışmalar yapmıştır. İtalyan Komünist Partisinin kurucusudur. Mussolini rejimi tarafından bir süre hapsedilmiştir. Gramsci, kültürel hegemonya teorisinin kurucusu olarak bilinmektedir. Söz konusu teoriye göre, kapitalist toplumlarda kültür kurumları kurulu gücün muhafazası ve daha da güçlenmesi için birer hegemonya vasıtası olarak kullanılmaktadır.

⁴² George Lukacs (1885-1971), Macar felsefecisi ve edebiyat eleştirmenidir. Toplum ile edebiyat eseri arasındaki bağları tespit etmeyi amaçlayan edebiyat sosyolojisinin kurucuları arasında yer alır. Edebiyat eleştiri dünyasında Marksist eleştirmenlerin en önemlileri arasında gösterilir. En tanınmış eseri Roman Teorisi (1920) ile Tarih ve Sınıf Bilinci (1923) adlı eserleridir. Roman teorisine dair görüşleri, onun Engelsci ve Marksist bir edebiyat anlayışına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

cemiyetlerde sadece nihilizm üretilir; eleştirel bilgi ve ilerletici siyasal vukuf öğretilmez.

Lukacs'a karşı Brecht⁴³ gerçek anlamda devrimci sanatın devrimci bir form ve biçime sahip olması gerektiğini ve modern hayatın yeni sosyal koşullarına uygun yeni estetik biçimler üretmesi gerektiğini ileri sürdü. Brecht'e göre, modern sanat ancak bu anlamda devrimci bir sanat olabilirdi. Ernst Block, empresyonizmin ve modernizmin keşifsel tekniklerini savunurken, Lukacs çürümüş ve dekadan bir burjuva duyarlılığını ifade ettiğini ve devrimci kültür siyasetini artık kullanmadığını söyleyerek, Brecht'e sert bir cevap verdi. Bunlarla ilgili bir bakış açısından hareket eden Mikhail Bakhtin⁴⁴, bazı sanatların alelade bilinç ve sosyal düzenin karnavalesk devrimini ve yıkımını hazırladığını; böylece yeni algılayışlar ve duygusalıklar ürettiğini ileri sürdü.

Diğer Marksist estetikçiler, basın-yayın ile kitle kültürünün yeni biçimlerinin kültür devrimi için ilerici potansiyelleri veya hâkim sınıfın güçlü hükmetme enstrümanlarıyla hazırlanan sosyal kontrolün gerici biçimlerini hazırlayıp hazırlamadığı sorununu tartıştılar. İngiliz Marksist teorisyen Christopher Caudwell⁴⁵ ve onunla özdeşleşen *The Left Review*⁴⁶ 'de, sanatı yorumlamak için Marksist kavramaları kullanarak, sanatın devrimci amaçlara nasıl hizmet edeceğini teorileştirmiştir. Bunlara ilâve olarak, Amerikalı Marksistlerin çalışmaları ile onlarla özdeşleşen Komünist Parti ve Partinin yayınlarında hem yüksek hem de

⁴³ Bertold Brecht (1898-1958), 20. Yüzyılın en etkili Alman şairi, tiyatro yazarı ve tiyatro yönetmenidir. Hayatı boyunca Marksist düşüncelere bağlı kalmıştır. Epik tiyatronun kurucusu kabul edilir.

⁴⁴ Mikhail M. Bakhtin (1895-1975), Rus edebiyat teorisyeni olan Bakhtin, edebî metinlerde belirsizlik, çirkinlik ve grotesk unsurlar üzerinde durmuştur. Çalışmalarında gülünçlük, popüler kültürdeki karnavallaşma ve karnavalizasyon kavramlarını öne çıkarmıştır. Marksist estetiğin geleneksel olarak kullandığı uyumlu bütünlük, ciddiyet, tek yanlı birlik gibi anlayışlarına zıt bir tutum belirlemiş, bir bakıma Marksizm ile gizli bir polemige girerek, Marksist eleştirinin altını gizlice oymuştur.

⁴⁵ İngiliz yazar, düşünür ve şairi olan Christopher Caudwell (1907-1956), Katolik bir ailenin çocuğu olarak İngiltere'de doğmuştur. Çeşitli sebepler yüzünden eğitimini 15 yaşındayken yarıda bırakmak zorunda kalmış ve kendi kendini yetiştirmiştir. Daily Express ve Yorkshire Observer gibi gazetelerde çalışan Caudwell, hayatı boyunca Marksist düşünceye bağlı kalmıştır. 15 yaşından sonra Birleşik Krallık Komünist Partisine katılan yazar, edebiyat eleştirisi, şiir, kısa hikâye ve roman alanında pek çok eser yazmıştır.

⁴⁶ İngiltere'de yayımlanan ve son içerikli yazılara sayfalarında yer veren bir dergidir. 1960'tan beri Yeni Left Review adıyla çıkmaktadır.

popüler kültür Marksist bakış açısından analiz edilmiştir. Benzer bir yaklaşımı Trotskyistler ile Parti dışında kalan Marksistlerle özdeşleşen *The Partizan Review*⁴⁷ dergisiyle diğer dergilerde de görmek mümkündür.

1960'tan günümüze kadar, Marksist kitle kültürü eleştirisi Althusserci Okulun İdeolojik Devlet Sisteminden Marksist analizler ile film, televizyon, reklamcılık eleştirisi ile diğer kitle kültürü biçimlerine kadar genişletildi. Meselâ Friedrich Jameson⁴⁸, popüler kültürün ideolojik unsurlarını eleştiren çiftli yorumbilimde bütünlüyci bir ideoloji ve ütopya analizini amaçladı.

Lukacs'tan etkilenen Lucien Goldmann⁴⁹ ise sosyal varoluşun ve ideolojinin bir ifadesi olarak Racine'den ve Kant'tan kültürel metin yorumlamalarına cesaret ederken, aynı zamanda, sanatçı sınıfının durumu, dünya görüşü, edebî biçimi ve ideolojik pozisyonu arasındaki ilişkiyi analiz eden tek yanlı bir teori geliştirdi. Goldmann'a göre, eleştirmenin görevi, metnin tarihsel bağlamını yeniden ihyâ etmek ve yazar ile metni yazarın mensubu olduğu sınıfın ideolojisi içine yerleştirmektir. Belirli metinler ve yazarlar dikkate alındığında, metin, yazar ve onların tarihsel çevresinin bireysel geçişleri arasında belirgin bir homoloji/aynı türdenlik vardır. Sözgelimi Goldmann, Pascal ve Racine'i Jansenist⁵⁰ dinsel ideolojinin paylaşımı olarak yorumlar. Jansenist din

⁴⁷ İlk sayısı New York'ta 1934'te çıkan sol içerikli bir yayın organıdır. Amerikan Komünist Partisi tarafından yayımlanmıştır.

⁴⁸ Fredric Jameson (1934-), Cleveland, Ohio (ABD) 'da doğmuştur. Yale Üniversitesinde okuyan Jameson, 1959'da aynı üniversiteden doktora derecesi aldı ve Harvard Üniversitesine geçti. 1967'de Kaliforniya Üniversitesine geçen Jameson, burada Karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. Günümüzde Marksist edebiyat teorisini olarak bilinen Jameson, Batı Marksizmi, Marksist hermeneutik, postmodernizm, kültür incelemeleri ve yapısalcılık gibi alanlarda çalışmalarıyla tanınmaktadır.

⁴⁹ Lucien Goldmann (1913-1970), Romanyalı Musevi kökenli bir aileye mensup olan Goldmann, Bükreş ve Viyana Üniversitelerinde Hukuk eğitimi almış, Paris Üniversitesinde ise siyasal ekonomi, edebiyat ve felsefe alanlarında çalışmalar yapmıştır. 1945'te Zürih Üniversitesinde Kant'ın Felsefesinde İnsanlık, Toplum ve Dünya başlıklı araştırmasıyla doktora derecesi almıştır. Edebiyat eleştiriciliğinde genetik yapısalcılık (genetique strukturalisme) diye adlandırılan yöntemin kurucusu olarak bilinir. Goldmann, edebiyat araştırmalarında Macar edebiyat kuramcısı Lukacs'ı takip etmiştir. Marksist edebiyat eleştiriciliğinin önde gelen isimlerinden birisidir.

⁵⁰ Jansenizm: Profesör Cornelius Jansen (1585-1638)'in öğretilerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Cornelius Jansen, yazılarında dönemin Fransız hükümetine ve Hıristiyanlığa karşı düşmanca fikirler ileri sürmüştür.

ideolojisi ise bir sınıfın reddedilen gücüyle dünyadan vazgeçmesini ve aristokrasinin burjuva tiksintisini boğumlayan bir ideolojidir. Edebiyat eleştiriciliğinin uygulamaları, burjuva ideolojisinin eleştirisini, tanımlanmasını ve bunlara yönelik tarihsel bilgiyi hazırlar.

Gorbachev'in glasnost⁵¹ siyasetinin kültürel ifade ve deneyimler için yeni imkânlar verdiği ve komünist rejimin yıkılışıyla birlikte Doğu Avrupa ülkelerindeki Komünist Parti idarelerinin kültüre bakışımın sona erdiği yıllar olan 1980'li yılların sonlarına kadar, Heller, Feher, Kolakowsky ve Doğu Avrupalı Marksist teorisyenler, Sovyet bloğu ülkelerini yöneten Marksist sosyal gerçekçi ortodokslara karşı, sözde burjuva düşünürlerini ve sanatçıları savunmak için Lukacsçı düşünceleri sıklıkla kullandılar. Kolakowsky⁵² erken döneminde yazdığı bir eserinde, beşeriyetin özgürleşmesine katkı sağladığını düşündüğü burjuva filozof ve yazarlarını savunan Marksist bir hümanizm geliştirmeye çalıştı. Aslında Kolakowsky'nin iddia ettiği fikir, aynı zamanda, sosyalizmin de bir göreviydi (1968).

Gerçekte, bazı Marksist teorisyenler, sanatı özgürleşmenin asıl bileşeni şeklinde değerlendirmiştir. Bu blok sanatın insanlığın daha iyi bir dünya yaratmaya yönelik en derin arzularının kodlandığı ütöpik bir boyut ihtiva ettiği fikrindedirler. Marcuse⁵³, sanatın daha iyi bir dünya imajı

Augustinus adlı eseri, ölümünden sonra 1640'ta yayımlanmıştır. Eserlerindeki görüşlerinden dolayı Papa Innocent X tarafından 1683'te kınanmıştır.

⁵¹ M. Gorbachev ve glasnost: Gorbachev (1931-), 1985-1991 yılları arasında SSCB'nin liderliğini yürüten isimdir. Gorbachev'in perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) adını verdiği reform çalışmaları SSCB bloğu ile NATO ile temsil edilen Batı bloğu arasındaki soğuk savaş bitirdi; fakat bu reformlar Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin SSCB'deki üstünlüğünü kaybetmesine ve Sovyetler Birliğinin dağılmasına yol açtı.

⁵² Leszek Kolakowski (1927-2009), Polonyalı felsefeci ve fikir tarihi araştırmacıdır. Kolakowski, Marksist düşünceye yönelik eleştirel analizleriyle tanınan bir âlimdir. Onun en önemli eseri Marksizmin Ana Akımları (Main Currents of Marxism-1976) başlıklı çalışmasıdır. Son dönem araştırmalarında gittikçe artan bir şekilde dinî sorgulamalar üzerine yoğunlaşan Kolakowski'nin tarihe bakışı şöyledir: Biz, tarihi nasıl davrandığımızı veya nasıl başardığımızı bilmek için değil, kim olduğumuzu bilmek için öğreniriz. Çağdaş felsefe, Batı Marksizmi ve Marksist hümanizm alanlarında çalışmalarıyla tanınmaktadır.

⁵³ Herbert Marcuse (1898-1979), Alman kökenli Amerikalı filozof, Frankfurt Ekolü ve Eleştirel Teori anlayışına mensup bir siyaset teorisyenidir. Berlin doğumlu olan Marcuse, üniversiteyi Berlin ve Freiburg'ta okumuş ve Freiburg Üniversitesi'nden doktora derecesi almıştır. Frankfurt okulunun öncü isimleri arasında yer alan Herbert Marcuse, kapitalizmin eleştirisi, modern teknoloji, tarihi materyalizm ve eğlence kültürü alanlarından çalışmalarıyla

yansıttığını ve insanlığın derinindeki özgürlük ve mutluluk arzularını açığa çıkardığını ifade etti. Friedrich Schiller'i takip eden Marcuse duyuların eğitimi ile serbestçe ortaya çıkan oyunun insanın mutlu olması için hayati öneme sahip olduğunu belirtti. Marcuse, aynı zamanda, sosyo- politik değişim gücü olarak gelişen yeni bir hassasiyetin önemini vurguladı ve sanatın hayatı dönüştürdüğü düşüncesini esas alan kültürel devrimi destekledi.

Marcuse, Adorno ve Frankfurt Okulunun⁵⁴ diğer üyelerine göre, gerçek sanat, insanlığa özgürleştirme aracı olarak hizmet eden sanattır. Adorno, sanat biçimlerini radikalleştirdiği için burjuva ideolojisini sistematik olarak reddeden, eleştirel dünya görüşlerinin üretilmesini sağlayan karmaşık ve estetik metinler hazırlayan (Schönberg, Kafka ve Beckett) yüksek modernizmin kahramanlarını övdü. Brecht, Benjamin ve diğerleri popüler sanat biçimlerinin ilerletici bir etkiye sahip olduğu düşüncesindeydiler. Bilhassa, onlar radyo ve film medyasının çalışan sınıfların ilgilerini açıklığa kavuşturmak için kullanılabilceğine ve onlara yapılan baskıların devrimci düşünceler için olumlu bir güç olabileceğine inandılar. Adorno ile onun Frankfurt Okuluna mensup meslektaşları kitle kültürünün bir sosyal kontrol ve hâkimiyet aracı şeklinde görülmesi hususunda tam anlamıyla bir anlaşmaya varamadılar.

Althusserci estetik duruş edebî analiz ve ideolojik eleştirisi yapabilmek için bilimsel kavramlar geliştirmeyi ve metinlerde ideolojilerin nasıl sergilendiğini gösteren kategoriler ve analizler ortaya koymayı amaçlamıştır (Macherey, 1968 ve Sprinker 1987). Althusser'e⁵⁵

yapmıştır. Başlıca eserleri Sovyet Markisizmi: Eleştirel Bir Analiz, Eros ve Medeniyet ve Tek Boyutlu İnsanlık başlıklı çalışmalarıdır.

⁵⁴ Frankfurt Okulu (Alm. Frankfurter Schule), Frankfurt'ta Goethe Üniversitesi bünyesinde kurulan Sosyal Araştırmalar Enstitüsünde yapılan sosyal teori ve felsefeye dair araştırmalara verilen genel adlandırma. Çalışmalarını daha çok iki savaş arasında gerçekleştiren Frankfurt okulu temsilcileri ne tam olarak kapitalist ve faşist düşüncelere ne de komünist fikirlere yönelmişlerdir. Frankfurt okuluna mensupları, teorisyenlerin 20. yüzyılda kapitalist toplumlarda beklenmedik gelişmeleri açıklamadıkları kanaatindedirler. Bu sebeple hem kapitalizmi hem de sosyalizmi eleştirmekten geri durmamışlardır. Frankfurt okulu alimleri, yazılarında sosyal gelişmeler için alternatif yollar bulma gayreti içindedirler. Bu okulun en tanınmış temsilcileri Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin ve Jürgen Habermas gibi filozof ve teorisyenlerdir.

⁵⁵ Fransız Marksist filozofu olan Louis Pierre Althusser (1918-1990), Cezayir doğumludur. Paris'te Ecole Normale Supérieure'de okuyan Althusser, Fransız Komünist Partisinin önde gelen akademik sözcülerindedir. Yapısalcı Marksist bir düşünür olarak kabul edilen filozof, bilhassa 1950-60'lı yıllarda

göre sanat bilim ile ideoloji arasında yer alır ve hâkim ideolojilerin altüst ettiği ya da önemini ortaya koyduğu deneyimleri tasvir edebilir. Macherey'e göre ise eleştirmenin görevi sanatın sergilediği burjuva ideolojilerinin boşluklarını ve sınırlarını açıkça ifade etmektir. Eagleton⁵⁶, 1976'da yayımlanan ilk çalışmalarından birinde, metinlerin yeniden yapılmasına, teşhir edilmesine ve hatta ideolojileri büyük olasılıkla bozmasına rağmen, sanatın, aslında, ideolojik söylemleri yeniden ürettiğini ileri sürmüştür; Böylece eleştirmen, ideolojilerin nasıl çalıştığını, metinsel olarak nasıl üretildiklerini ve okuru nasıl etkilediklerini nesnel olarak tasvir eder.

Eagleton, son dönemlerinde yazdığı yazılarda bilimciliği (scientism) eleştirirken, Sprinker Althusser'in kavramlarının, eleştiri biliminin temelini hazırlayan Jacques Derrida'nın yapısökücü metoduyla uyumlu olduğuna inanmıştır. Sprinker⁵⁷, bilimsel kavramlarla zemini oluşturulmuş bir disiplin olarak belirli bir estetik teori tesis eden ve sanatın yarı otonomisini teorize eden bir Marksist estetik teori geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum tarihin teleolojik ve hümanist teorilerini esas alan bütün anlatılarda bir kırılmayı ve tarihsel artefaktların materyalist teorilerinin üretilmesini gerektirir.

Marksist Teorideki Çağdaş Gelişmeler

Çağdaş Marksist eleştiri yukarıda sözü edilen erken dönem teorik duruşları tek yanlı olarak tamamlamış ve onlar üzerinde gelişme ve

Fransız entelektüel çevrelerinin en etkili isimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Althusser, ideolojinin ve ideolojik eleştirinin önemi üzerinde durur. Marks İçin (1965), Kapital'i Okumak (1968), Lenin ve Felsefe (1971) adlı çalışmalar, Althusser'in en tanınmış eserleridir.

⁵⁶ Terry Eagleton, İngiltere'de Salford'da doğmuş ve Cambridge Üniversitesinde okumuştur. Cambridge'e devam ettiği yıllarda, çağının (1960) en önemli Marksist eleştirmenlerinden olan ve İngiliz Kültür Araştırmalarının kurucularından biri sayılan Raymond Williams'ın öğrencisi olmuştur. Eagleton 21 yaşındayken doktora eğitimine başlamış ve aynı yıl Oxford Üniversitesine bağlı Wadham College'de İngilizce Öğretmeni olmuştur. Terry Eagleton, sadece Marksist edebiyat teorisi alanlarındaki çalışmalarıyla değil, aynı zamanda özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kültürel çalışmalarıyla adından sıklıkla söz ettiren bir Marksist edebiyat teorisyenidir.

⁵⁷ Michael Sprinker (1950-1999), Louis Althusser, Walter Benjamin ve Bertold Brecht gibi Marksist teorsiyelerin eserlerini ABD'de yayına hazırlayan Amerikalı edebiyat eleştirmenidir. Oregon State Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışan Sprinker'in A Counterpoint of Dissonance (1980), History and Ideology (1994), Imaginary Relations (1987), A Singular Voice ve Jacques Derrida (2011) başlıklı eserleri yayımlanmıştır.

uygulama alanı bulmuştur. Marksist eleştirinin gerçekte tek tip kavramları yoktur; daha da ötesi Marksist eleştiri oldukça geniş değişkenleri üzerinde taşır. Sözelimi, Jameson, Marksizmi bütün yorumlamaların kapsamlı bir ufku olarak düşünmüştür. Çünkü, Jameson'a göre, Marksizm, hem bağlamları yerine metinleri yorumlayan hem de metinlerin okunması yoluyla tarihsel bağlamlara göz atma imkânı veren tarihleşmiş ve kavramsallaşmış bir metodu hazırlamaktadır.

Raymond Williams⁵⁸, kendi keşfettiği yeni kavramlarla bütünlemek suretiyle, Marksist eleştirinin anahtar kavramlarının açıklamasını sağlayan Marksist kültürel bakış açısının sistematik bir tarifini yaptı (1977). Williams'a göre, kültür televizyon programlarıyla opera arasında değişen artifakt sürecini teşkil eder; yani kültür üretimin, kodların ve diğer sosyo-kültürel metin yapıcıları ile alımlamanın üzerine odaklandığı materyalist bir analiz değerlerinden ibarettir. Kültüre yönelik böyle bir kavramlaştırma Stuard Hall ile Birmingham'la uyumlu çalışan diğer İngiliz kültürel Marksist araştırmacılarını etkilemiştir.

Humanist Marksist geleneğe karşı, oldukça bilimsel ve yapısalcı eğilimler ortaya çıktı. Bunun sonucunda, Marksistlerle diğer gelenekçiler arasında olduğu kadar Marksist geleneğe de önemli tartışmalar başladı. Meselâ, yapısalcı Marksistlerin çoğu, kültürü bir hükmetme biçimi olarak görme eğilimindeydiler. Buna karşılık hümanist Marksistler, kültürü potansiyel bir özgürleşme aracı olarak gördüler. Hümanist Marksistler metinsel analiz yerine, metnin anlamı ve ideolojik muhtevasıyla daha çok ilgilendiler ve hermeneutik metotları metinlere uyguladılar. Buna karşılık yapısalcı Marksistlerin çoğu, metinlerin nasıl çalıştığı ve metinlerin biçimsel unsurlarını ve çalışma biçimlerini analiz ederek onların ideoloji ve anlamı nasıl ürettiğini analiz ettiler. Hatta yapısalcılar ile post- yapısalcılar metinlerdeki ideolojileri açığa çıkarmak suretiyle, metinlerde bulunan çatlaklar ve çelişkiler üzerinde yoğunlaştılar (Macherey, Spivak). Buna karşılık Frankfurt Okulu ve diğer Marksistlerden bazıları dikkatlerini metinlerdeki ideolojik işlevlere ve stratejilere yoğunlaştırdılar (Jameson).

Bunlara ilâve olarak, çağdaş Marksist eleştirmenlerin çoğu klasik Marksist ideoloji eleştirisini Freudcu teori, feminizm, post-yapısalcılık,

⁵⁸ Raymond Williams (1921-1988), Galli yazar, akademisyen, romancı ve eleştirmendir. Avrupa'da gelişen yeni sol akımın ileri gelen isimlerinden birisi olan Williams, siyaset, kültür, basın yayın ve edebiyat eleştirisi sahalarında eserler vermiş, Marksist sanat ve kültür eleştirisine önemli katkılarda bulunmuştur. Raymond Williams, kültürel araştırmalar ve kültürel materyalist yaklaşımın kurucu isimleri arasında yer alır.

hermeneutik ve diğer çağdaş yaklaşımlarla birleştirme yoluna gittiler. Nitekim bu sahalarda her birine yönelik yapılan çalışmalar, bir şekilde, Marksist eleştirinin altını çizer. Söz gelimi, Gayatri Spivak⁵⁹, Derrida'nın yapısökücülüğünü Marksizmle ve feminizmle birleştirdiği gibi, yine İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen marjinal ve azınlık gruplarını oluşturan diğer seslerin analizini de Marksizmle birleştirmeyi ihmal etmemiştir.

Bu değişiklik Marksist eleştiriciliğin liberal çoğulculuğun ağına düşüp düşmeyeceği ve kendi özel kimliğini kaybedip kaybetmeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir. Eagleton (1983), bu soruyu gerçek Marksist eleştiriciliğin siyasal taahhütlere bağlı olarak kendi kimliğini koruyacağı konusunda ısrar ederek cevaplandırmıştır. Böylece, Eagleton, Marksist eleştirinin anahtar kavramı olan siyasal eleştiricilik diye adlandırdığı teorik metotların çeşitliliğini tamamlamıştır.

Son zamanlarda, Marksist eleştiri postmodernizm tartışmalarına karışmıştır. Jameson postmodernizmi son dönem kapital düzeninin kültürel aklı şeklinde yorumlamak için, kapitalizmin Marksist eleştirisi terimini kullanmıştır (1984). Jameson, Marksist teorinin yorumlayıcı çağdaş kültürün çatısını hazırladığını ve geniş bir değişkenlik gösteren araştırmaların bu amaca hizmet etmek için yürütüldüğünü iddia etmiştir.

Stuart Hall⁶⁰ ve onun Birmingham Kültürel Araştırmalar Okulundaki diğer meslektaşları gibi bazı Marksist eleştirmenler, yoğunluğun popüler kültür üzerinde odaklanması ve modernizm ve

⁵⁹ Gayatri Spivak (1942-), Hint asıllı, Amerikalı edebiyat teorisyeni ve feminist eleştirmendir. Hâlen Columbia Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Enstitüsünde çalışmalarını sürdüren Spivak, en etkili koloni sonrası dönem entelektüellerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Derrida'nın De La grammatologia başlıklı eserini İngilizce'ye çevirmiş ve esere geniş bir giriş yazısı yazmıştır. Spivak, 2012'de globalleşmiş dünya ile entelektüel kolonializm ilişkisine karşı beşeri değerleri savunan bir eleştirel teorisyen ve eğitimci olması sebebiyle, Kyoto Sanat ve Felsefe ödülüne lâyık görülmüştür.

⁶⁰ Kingston, Jamaika'da doğan Stuart Hall (1932-2014), 1951'de İngiltere'ye gitmiş ve Oxford Üniversitesinde yüksek lisans derecesi almıştır. 1950-60'lı yıllarda Hall, Charles Taylor, Gabriel Pearson ve diğer sol görüşlü yazarlarla birlikte, Universities and New Left Review (Üniversite ve Yeni Sol Bakış), daha sonraki adıyla New Left Review (Yeni Sol Bakış) adlı sanat ve eleştiri dergisini yayımlamak suretiyle, İngiltere'deki sol hareketlere aktif olarak katılmıştır. 1995-97 yılları arasında İngiliz Sosyoloji Cemiyetinin başkanlığını sürdüren Stuart Hall'in en önemli eserleri Critical Dialogues in Cultural Studies (1996), The Hard Road to Renewal (1988) ve Policing the Crisis (1978) başlıklı çalışmalarıdır.

modernitenin eleştirilmesi vb. post-modernizmin ilerleyen unsurlarını birleştirmeye çalışırken, post-modernist öğeleri de eleştirdiler. Marksist teorisyenlerden bazıları ise Jean Baudrillard, Jean François Lyotard, Michael Foucault ve Marksist eleştiriye yeniden hayatıyet kazandıran diğer eleştirmenler postmodernist teorilerle Marksist eleştiriye birleştirdiler. Buna karşılık Jurgen Habermas gibi isimler ise burjuva ideolojisinin bir biçimi diye adlandırdıkları postmodernizme saldırdılar.

Marksist eleştiri çağdaş sahnede hayati bir güç olmaya devam edecektir. Bununla beraber, Marksist eleştiri, aşırılığa karşı ırk, cinsiyet, etnisite ve diğer öznel durumlar lehine genişletilerek tartışılacaktır. Günümüzde pek çok Marksist eleştirmen gerçekte Marksizmi çok boyutlu bir ideoloji eleştirisine doğru genişletmektedir ve Marksist teori yeni teorik gelişmelerle birleşmeye doğru gitmektedir. Bu durum bir yandan Marksist eleştirmenler arasında eklektisizmin ve değişkenliğin artmasına yol açarken, öte yandan Marksizmi daha açık ve esnek bir teori hâline getirmektedir.

Birinci Kaynaklar Klasik Marksizm

Bexandall, Lee. *Marxism and Aesthetic: A Selective Annotated Bibliography*, New York: Humanities P, 1968.

-and Stefan Moravsky, eds. *Marx and Engels on Literature and Art*. St. Louis: Telos P, 1973.

Lenin, V.I. *On Literature and Art*. Moscow: Progress Publishers, 1967.

Lifshitz, Mikhail. *The Philosophy of Art of Karl Marx*. London: Pluto P. 1973.

Mehring, Franz. *The Lessing Legend*. New York: 1938; abridgment of 1893 text.

Trotsky, Leon. *Literature and Revolution*. Ann Arbor: U. Of Michigan P.

Plekhanov, g.V. *Art and Social Life*. 1912. New York: Critic's Group, 1936.

Soloman, Maynard, ed. *Marxism and Art*. New York: Knopf, 1973.

Western Marxism

Althusser, Louis. *Lenin and Ideology*. New York: Montly Review P. 1971.

- Anderson Perry. *Consideration on Western Marxism*. London: New Left Books, 1983.
- Bakhtin, Mikhail. *Rebelais and His World*. Cambridge: MIT P. 1968.
- Benjamin, Walter. *Illuminations*. New York: Schocken, 1968.
- Bolck, Ernst. *The Priciple of Hope*. 3 vols. Cambridge, Mass.: MIT P, 1986.
- et al. *Aesthetics and Politics*. London: New Left Books, 1977.
- Brecht, Bertold. *Brecht on Theater*. New York: Hill and Wang, 1964.
- Caudwell, Cristopher. *Illusion and Reality*. London: Lawrence and Wishart, 1937.
- Eagleton, Terry. *Criticism and Ideology*. London: New Left Books, 1976.
- Walter Benjamin or Toward a Revolutionary Criticism. London: New Left Books, 1981.
- Enzensberger, Hans-Magnus. *The Consciousness Industry*. New York: Seabury, 1974.
- Goldmann, Lucien. *The Hidden God*. London: Routledge and Kegan Paul, 1984.
- Gramsci, Antonio. *Prison Notebooks*. New York: International Publishers, 1971.
- Habermas, Jurgen. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, Mass.: MIT P., 1987.
- Hall, Stuart. Gramsci's Relevance for the Study of Race and Ethnicity and The Problem of Ideology-Marxism without Guarantees. *Journal of Communication Inquiry* 10.2 (1986):5-27.
- Jameson, Friedrich. *Marxism and Form*. Princeton: Princeton UP, 1971.
- The Political Unconscious*. Ithaca: Cornell UP, 1981.
- Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capital. *The Left Review* 174 (1984): 53-92.
- Kolakowski, Leszek. *Toward a Marxist Humanism*. New York: Grove P, 1968.
- Lucacs, Georg. *The Historical Novel*. Boston: Beacon P, 1963.
- Realism in Our Time*. New York: Harper and Row, 1964.

Macherey, Pierre. *A Theory of Literary Production*. London: Routledge and Kegan Paul, 1978.

Marcuse, Herbert. *Eros and Civilization*. Boston: Beacon P, 1955.

Spivak, Gayatri. *In Other Worlds*. New York: Metheun, 1987.

Sprinker, Michael. *Imaginary Relations*. London: Verse, 1987.

Wald, Alan. *The New York Intellectuals*. New York: 1983.

Williams, Raymond. *Marxism and Literature*. New York: Oxford UP, 1977.